

ارزش، کارکرد و نمادهای آب

(در فرهنگ، ادب، سرفا و باورهای دینی ایرانی و غیر ایرانی)

مؤلف:

دکتر مسعود سپهوندی

عضو هیات علمی و استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد خرم آباد

سرشناسه	سپه وندی ، مسعود ، ۱۳۵۰-
عنوان و نام پدید آور	ارزش ، کارکرد و نمادهای آب (در فرهنگ ، ادب ، عرفان و باور های دینی ایرانی و غیر ایرانی) / مولف مسعود سپه وندی .
مشخصات نشر	خرم آباد : دانشگاه آزاد اسلامی (خرم آباد) ۱۳۸۸.
مشخصات ظاهری	۴۵۶ ص .
شابک	۹۷۸-۹۶۴-۲۲۳-۷۵۵-۵ : ۴۵۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی	فیبا :
یادداشت	کتابنامه: ص . ۴۴۷-۴۵۶ ؛ همچنین به صورت زیرنویس .
موضوع	آب - فرهنگ عامه
موضوع	آب - ایران - فرهنگ عامه
موضوع	آب در ادبیات
موضوع	آب - اساطیر
موضوع	آب - جنبه های مذهبی
موضوع	فرهنگ عامه - ایران - لرستان
شناسه افزوده	دانشگاه آزاد اسلامی . واحد خرم آباد
رده بندی کنگره	۴ الف ۲۷ س / ۲۹۰ GR
رده بندی دیویی	۳۹۸ ۹۵۸
شماره کتابشناسی ملی	۱۹۵۸



عنوان:	ارزش ، کارکرد و نمادهای آب (در فرهنگ ، ادب ، عرفان و باور های دینی ایرانی و غیر ایرانی)
مولف:	مسعود سپه وندی
ویراستار :	مولف
طراح جلد و صفحه آرا :	فرزان خمسه
چاپ اول:	پائیز ۱۳۸۹
تیراژ:	۱۰۰۰ جلد
قیمت:	۴۵۰۰۰ ریال
ناشر:	دانشگاه آزاد اسلامی واحد خرم آباد / تلفن ۶۲۰۰۰۲۶-۶۶۱
لیتوگرافی، چاپ و صحافی:	سازمان چاپ و انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی
شابک:	۹۷۸-۹۶۴-۲۲۳-۷۵۵-۵

فهرست مطالب

فصل اول: آب در اساطیر و فرهنگ ایران قدیم	۱۷
آیین‌ها و جشن‌های مربوط به آب	۲۸
الف) آبانگان	۲۸
ب) آبریزگان	۲۸
ج) آب زور	۳۳
د) تیرگان	۳۳
هـ) آب ژمزم	۳۴
و) آب و سبزه	۳۴
ز) آبانگاه	۳۵
ح) سبزه به در	۳۵
فصل دوم: آب در فرهنگ عامیانه و معاصر ایران	۳۹
فصل سوم: آب در اساطیر و فرهنگ‌های غیرایرانی	۶۵
آب در اساطیر و فرهنگ مصر	۶۹
آب در اساطیر آفریقایی	۷۱
آب در اساطیر و فرهنگ سرخپوستان و قبایل اسکیمو	۷۲
آب در اساطیر و فرهنگ بین‌النهرین	۷۲
آب در اساطیر و فرهنگ روم و یونان باستان	۷۴
آب در اساطیر و فرهنگ هند	۷۷
آیین‌های آب در میان هندوان	۸۱

آب در اساطیر و فرهنگ چینی و برخی از ملل شرق آسیا ۸۳

فصل چهارم: آب در سایر فرهنگ‌های دینی و مذهبی ۸۹

الف) آب در آیین اسلام ۹۲

۱) آب در قرآن کریم ۹۸

۲) آب در اخبار و روایات اسلامی ۱۰۵

ب) آب در آیین یهود و مسیحیت ۱۰۸

ج) آب در آیین صابئین مندایی و فرقه‌ی جلهکیه (آب پرستان) ۱۱۲

فصل پنجم: آب در امثال و حکم و ترکیبات کنایی و مجازی در ادب پارسی ۱۱۹

الف) آب در کنایات، ترکیبات و اصطلاحات پارسی ۱۲۲

ب) آب در امثال و حکم پارسی ۱۸۲

ج) اشعار (آب‌ها، ما) و لغزهای آبی در ادب پارسی ۲۵۸

فصل ششم: آب در مثنوی - تصوف ایرانی - اسلامی ۲۷۵

مقدمه ۲۷۹

آب در متون صوفیانه‌ی پارسی ۲۹۴

۱) آب: رمز وجود ایزد و اولیا و اذن کامل ۲۹۴

۲) آب: رمز حضرت حق، معشای روحانی و عالم معنا ۳۰۵

۳) آب: رمز علم ربانی، معرفت و حکمت ۳۲۴

۴) آب: رمز سخن نغز، کلام معنوی، کلام وحی و حقیقت آن ۳۲۷

۵) آب: رمز روح، جان، دل و باطن آدمی ۳۳۲

۶) آب: رمز طهارت و پاکی و شویندگی ۳۳۷

۷) آب: رمز رحمت، لطف، آسایش، جود و بخشش ۳۴۰

۸) آب: رمز ایمان، پرهیزگاری، بندگی، فروتنی، صدق ۳۴۵

۹) آب: رمز عاشق و سالک الی الله ۳۴۷

۱۰) آب: رمز دنیا و تعلقات دنیایی ۳۵۱

۱۱) آب: رمز اندیشه، فکر، هوش و حواس ۳۵۳

۱۲) آب: رمز چیرگی، سرعت و چالاکی ۳۵۴

۱۳) آب: رمز روشنی، روتق، صفا، طراوت و زیبایی ۳۵۵

۱۴) آب: رمز و استعاره از چهره و لب یار (جانان) ۳۵۸

۱۵) آب: شراب روحانی ۳۵۹

۱۶) آب: محل و جایگاه عرش الهی و اساس آفرینش ۳۶۰

۱۷) آب: رمز ذکر و یاد خدا ۳۶۴

۳۶۴	۱۸) آب: نقاش (مصور) و گاه رمزی برای خط زیبا
۳۶۵	۱۹) آب: رمزی یا مشبه به، برای قرآن کریم
۳۶۷	۲۰) آب: رمزی فناء فی الله، وحدت وجود و اتحاد و همدلی
۳۶۸	۲۱) آب: رمزی (مشبه به) برای شادی و سرور عارفانه
۳۶۹	۲۲) آب: سیاه (تیره) رمزی غم، تباهی و نیستی
۳۷۰	۲۳) آب: رمزی بی‌قراری
۳۷۱	۲۴) آب: مشبه به، برای حلم و بردباری
۳۷۱	۲۵) آب: مرگ
۳۷۱	۲۶) آب: مشبه به، برای فرزاندگی
۳۷۱	۲۷) آب: رمزی خلُق و خوی نیک
۳۷۱	۲۸) آب: مشبه به، برای عفو و گذشت
۳۷۱	۲۹) آب: رمزی غفلت و نیز افراد غافل
۳۷۲	۳۰) آب: نان خورش مساکین، (ادام المساکین)
۳۷۲	۳۱) آب: مشبه به، برای ساقی
۳۷۲	۳۲) آب: رمزی آزادی
۳۷۲	۳۳) آب: رمزی وادار
۳۷۲	۳۴) آب: مشبه به، برای شرم و حیا
۳۷۲	۳۵) آب: هنر
۳۷۳	۳۶) آب: رمزی گناه، ریاکاری
۳۷۳	۳۷) آب: مسیح: (تسیح گوی)
۳۷۳	۳۸) آب: خضر: دنیای باقی و جاوید
۳۷۳	۳۹) آب: وصال یار
۳۷۳	۴۰) آب: رمزی فنا و نابودی
۳۷۴	۴۱) آب: عمر و ایام جوانی
۳۷۴	۴۲) آب: چیز مختصر و بی‌ارزش
۳۷۴	۴۳) آب: حد شرعی طهارت
۳۷۵	۴۴) آب: رمزی صورت و ظاهر در مقابل معنا و باطن
۳۷۵	۴۵) آب: رمزی زندگی

فصل هفتم: آب و برخی نمادهای آن ۳۷۷

الف) آب ولادت و زنانگی ۳۷۹

ب) آب، جاودانگی، بی‌مرگی و نجات ۳۸۴

ج) آب و پیوند آن با مار در اساطیر ملل ۳۸۶

۳۸۹	فصل هشتم: آب در فرهنگ مردم لرستان
۳۹۲	گاماس، الهه‌ی آب و کشاورزی
۴۰۰	الف) نقش آب در آیین‌های مربوط به شادی و ازدواج در لرستان
۴۰۳	ب) نقش آب در آیین‌های مربوط به مرگ و عزاداری در لرستان
۴۰۳	ج) آب در ادبیات عامیانه (folklore) لرستان
۴۰۶	د) نقش آب در طب سنتی لرستان
۴۰۶	هـ) جان ستانی آب
۴۰۷	و) آیین‌های آب خواهی (استسقا) در لرستان
۴۱۳	نتیجه‌گیری
۴۲۱	نمایه
۴۴۷	منابع

مقدمه:

زنده از آب است. ایم هر چه هست اینچنین از آب نتوان شست دست^۱

آب یعنی منبع حیات و به قول تالس، فیلسوف یونانی، تنها ماده‌ی عمده برای هر چیزی در طبیعت. وقتی به نفس آب در باکسازی و حیات بخشی به تمام موجودات عالم هستی پی می‌بریم آن وقت است که به آب، تنها به عنوان یک ماده نگاه نمی‌کنیم بلکه آن را نیروی با ابهت حیات و طبیعت می‌دانیم. خداوند بزرگ، کمتر موجودی را در تمام کائنات آفریده است که یکی از عناصر تشکیل دهنده‌ی آن آب نباشد، شما به هر سمت و سویی که نظر بکنید، آب وجود دارد زمین با تمام موجودات ریز و درشت آن، از گیاهان گرفته تا جانوران و موجودات میکروسکوپی، آسمان و هر آنچه که در آن است، از خورشید گرفته تا ابرها و حتی در قلم این نگارنده، پس به قطع و یقین می‌توان گفت و به این باور رسید که آب، مایه‌ی هستی بخش تمامی کائنات است و باید به آن حرمت نهاد و از آن به درستی استفاده کرد، زیرا به همان میزان که حیات می‌بخشد، می‌تواند حیات و نشاط را نیز از انسان بستاند. آب در جایی نیرومند و در جایی دیگر مهربان و لطیف است، در جایی خروشان و توفنده و در جایی آهسته و آرام است، در جایی

۱. عطار، منطق الطیر، ۴۸. اشاره است به آیه‌ی کریمه‌ی: «وجعلنا من الماء کل شیء حی» (الانبیاء/۳۰).

افسار گسیخته و عصیانگر و در جایی قابل هدایت و کنترل است در جایی گوارا و در جایی ناگوار، در جایی مطهر و قدسی و در جایی مرموز و اسرار آمیز است. در واقع، آب نیرویی است که خلق می‌کند و حیات می‌بخشد. بدون وجود آب، ذرات با هم ترکیب نمی‌شوند یا به آسانی حرکت نمی‌کنند. آب بر روی کره‌ی خاکی هرج و مرج می‌آفریند و در عین حال نظم می‌بخشد و همین امر باعث شده است که جهان ما سرشار از حیات و سرزندگی باشد. هر جسمی در حالت جامد سنگین‌تر از حالت مایع است، بنابراین اکثر اجسام به شکل جامد نمی‌توانند بر آب شناور باشند در حالی که این وضعیت درباره‌ی آب برعکس است. اگر یخ، از آب مایع سنگین‌تر بود، بی‌گمان بستر رودها و دریاها ی مناطق سرد و قطبی یخ می‌زد و در این صورت توده‌های عظیم یخ شکل می‌گرفت و این امر مانع از تشکیل هر نوع زندگی حیات در آب می‌شد. این ویژگی شگفت‌آور آب باعث شده است که عمق دریاها را افزایش دهد حتی در سردترین شرایط آب و هوایی در چهار درجه‌ی سانتی‌گراد ثابت بماند. آب، در بین مواد، بالاترین گرمای ویژه را دارد، نقطه‌ی جوش آن صد درجه‌ی سانتی‌گراد است؛ یعنی آب به راحتی بخار نمی‌شود و به خاطر همین ویژگی، کمبود آب به سرعت رخ نمی‌دهد و همین امر مانع از افزایش ناگهانی دما در بدن و کره‌ی زمین می‌شود. علاوه بر این نیروی کشش آب به قدری قوی است که عملکرد موین انجام می‌دهد؛ بدین معنی که آب می‌تواند علی‌رغم نیروی جاذبه، خود را به نوک درختان مرتفع برساند. این خاصیت آب برای بقای حیات، ضروری است. نمونه‌ی بسیار خوبی در مورد حلال بودن آب، خون درون بدن ماست. به واسطه‌ی آبی که به صورت خون در بدن ما جاری است، مواد مغذی لازم در سرتاسر بدن پخش می‌شود.^۲ تحقیقات نشان می‌دهد که هر انسانی در حالت جنینی از نود و نه درصد آب، تشکیل شده است و پس از تولد، نود درصد از بدن او را آب تشکیل می‌دهد و این میزان به هنگام بلوغ هفتاد درصد می‌شود. بنابراین باید گفت که تقریباً وجود انسان از نظر

۲. دکت ایموتو، ماسارو، تصویری از عشق بر روی آب، ۸۰، ۷۹.

فیزیکی، آب است.^۳ دانشمندان روزگار ما به این واقعیت شگفت‌آور پی برده‌اند که آب، دقیقاً تمام ارتعاشات موجود در جهان را منعکس می‌کند و آن‌ها را به شکل‌هایی تغییر می‌دهد که برای انسان قابل رؤیت نیست. وقتی نوشته‌ای به آب نشان داده می‌شود، آب آن را به صورت ارتعاش دریافت می‌کند و پیام را به شکل بخصوصی ارائه می‌دهد. آبی که در معرض عبارت «متشکرم» قرار می‌گیرد، بدون توجه به نوع زبان به کار رفته، بلورهای هندسی و بسیار زیبا می‌سازد، اما آبی که در معرض عبارت «تو احمق» و کلماتی نظیر آن قرار می‌گیرد بلورهایی بد ریخت را به شدت در هم ریخته تشکیل می‌دهد. این‌ها همه نشان می‌دهد که آب موجری است حساس که سطح درک بسیار بالایی دارد، پس حالت‌های آب بستگی به افکار حس راهن، باطن و ظاهر مصرف‌کننده‌ی آن دارد. آب بنابه شعوری که دارد به حالت‌های مختلف تغییر می‌یابد، که البته به شعور مصرف‌کننده‌ی آن نیز ارتباطی مستقیم دارد. انگار پیش از آنکه مورد استفاده قرار گیرد، می‌داند که چه انتظاری از او دارند. آب در حقیقت آینه‌ی روح و روان است. وجوهی متعدد دارد که از طریق تنظیم خودش با ذهن بشر تشکیل می‌شود. واقعاً چه چیزی این توانایی را به آب داده است که روح و روان آدمی را به طور کامل منعکس کند؟ این تحقیقات علمی در مورد خواص و ویژگی‌های اسرارآمیز آب، باعث شده که حتی برخی معتقد به آن باشند که آب چیزی است فرازمینی، ودیعه‌ای مبارک از دنیایی دیگر است برای تشکیل، حفظ، تداوم و قوام حیات زمینی.^۴ پس اقبال بشر دیروز، برای تقدیس و پرستش آب، با توجه به کارکردهای بسیار فراوان و ویژگی‌های شگفت‌آور آن، که بسیاری از آن‌ها هنوز برای بشر امروز، به درستی کشف نشده است، نمی‌تواند بیهوده و بی‌دلیل باشد. آب، عنصری حیاتی است که پیش از خلقت انسان نیز وجود داشته است و آدمی از بدو آفرینش خود، هیچگاه از وجود این مایه‌ی ارزشمند، بی‌نیاز نبوده و بهتر آن است

۳ در این باره راکند، سروتن، سارو، پیام‌های الهفته در آب، ۱۸، ۱۷.

۴ در این باره راکند، سروتن، سارو، پیام‌های الهفته در آب، تألیف دکتر روح‌آباد، حیات اسرارآمیز

روحانی، ترجمه، ۱۸، ۱۷، ۱۶، ۱۵، ۱۴، ۱۳، ۱۲، ۱۱، ۱۰، ۹، ۸، ۷، ۶، ۵، ۴، ۳، ۲، ۱.

که بگوییم، بدون آب استمرار حیات برای وی غیرممکن بوده است، خود و چهارپایانش از آن نوشیده‌اند، با آن به کشت و زرع پرداخته و حاصل آن را خورده است با آن استحمام نموده و خویش را تطهیر کرده است و بطور کلی با آن زندگی کرده است. بنابراین نقش مهم و تعیین کننده‌ی آب در حیات و سرنوشت آدمی غیر قابل انکار است. جایگاه و حضور دائمی این عنصر بی‌بدیل در طول تاریخ حیات بشری، آن را برای انسان به مایه‌ای ارزشمند و فوق‌العاده تبدیل کرده است، تا جایی که در برهه‌هایی از تاریخ به پرستش آن روی آورده است و آن را مقدس، پاک، آسمانی، روحانی و هدیه‌ای از جانب خداوندگار دانسته است، این طرز تلقی انسان اولیه از آب، کم‌کم به صورت رمز و کنایه در فرهنگ دینی و عرفانی او نیز رسوخ کرده و موجب شده است عارفانه‌ترین تأویلات را درباره‌ی آب داشته باشد و همواره آب، برای او رمز هر چیز مقدس، پاک و آسمانی باشد.

همان‌طور که گفته آمد، ارزش این عنصر گرانبه در روزگار ما نیز بر هیچ کس پوشیده نیست و ناگفته نماند که کم‌شدن تدریجی ذخایر آب در این کره‌ی خاکی، ارزش آن نزد عموم مردم دنیا رو به فزونی و گسترش است، تا آنجا که امروز شاهد آنیم که در بسیاری از نقاط جهان برای تصرف منابع آبی جنگ و جدال‌های خونین و مرگباری صورت می‌گیرد و دانشمندان، قرن بیست و یکم را قرن نزاع بشر بر سر ذخایر و منابع آبی می‌دانند و همان‌گونه که در قرن بیستم، بشر برای تصاحب میدان‌های نفت، تلاش می‌کرد، در قرن بیست و یکم بر سر ذخایر آب جدال خواهد کرد و قطعاً آب، ارزشی فراتر از نفت برای انسان فردا خواهد داشت. در حال حاضر با توجه به کمبود شدید منابع آب در دنیا، جامعه‌ی بین‌المللی به این نتیجه رسیده است که باید مردم جهان در این زمینه فعالیت‌های فرهنگی زیادی را در معرفی ارزش و اعتبار «آب» انجام دهند، لذا از ده سال پیش، سازمان ملل متحد، روز بیست و دوم مارس، مصادف با دوم فروردین را به نام روز جهانی آب معرفی کرده است تا بدین وسیله افکار عمومی، اعم از تصمیم‌گیران، تصمیم‌سازان و مردم را به این مقوله‌ی مهم جلب نماید.

در تحقیق حاضر سعی شده است، موضوع اهمیت، ارزش و کارکرد آب در فرهنگ و ادب پارسی و سایر ملل و بویژه آثار عرفانی مورد تحلیل قرار گیرد و دلایل عمده‌ی اهمیت روزافزون این ماده‌ی سیال برای بشر دیروز و امروز مورد تفسیر واقع شود، تا بیش از پیش به ارزش فوق‌العاده‌ی آن پی برده و این برکت الهی را بی‌دلیل خوار نشمرده و مورد اسراف و هدر قرار ندهیم و سعی و تلاش شود تا از ذخایر محدود آبی، به بهترین شکل ممکن نگهداری و محافظت شود. وقتی گفته می‌شود: آب الفبای آبادانی است، معنای دیگرش آن است که، آبادانی تنها در حضور آب، معنا می‌یابد و در غیاب آن، حاصلی جز خشکی، ویرانی و کم‌رونقی کشت و کار، به دست نخواهد آمد. با این حساب وقتی که آب، سرچشمه‌ی بدگی و الفبای آبادانی باشد، بی‌تردید، رابطه‌ی مستقیم با فرهنگ خواهد داشت، به‌یرم آنکه برای بهره‌برداری هر چه مناسب‌تر از این عنصر حیات‌بخش به راه کارهای فرهنگی و فرهنگ‌سازی نیاز خواهیم داشت، و بدون پشتوانه‌ی اعتقاداتی که ریشه در باورهای دینی، عرفانی و فرهنگی ما دارند هرگز هیچ برنامه‌ای به بهره‌وری منجر نخواهد شد. با نگاهی به آثار ادبی و هنری و عرفانی که تجلی‌گاه تفکرات قومی و بومی و نشان‌دهنده‌ی باورهای فرهنگی یک ملت است، به خوبی می‌توان به عمق این رابطه و سویه بین فرهنگ و آب، پی برد.

مسعود سپه‌وندی

خرم‌آباد - فروردین ۱۳۸۷